

NYELVÉSZETI MEGJEGYZÉSEK A *DENTUMOGER* ELNEVEZÉSHEZ

AYDEMİR Hakan*

Bevezetés

A magyar őstörténet egyik legvitatottabb forrása Anonymus *Gesta Hungarorum*. A mű a korai magyar történelem szempontjából kiemelkedő jelentőségű, ugyanakkor számos vitatott névtani adatot is tartalmaz. Ezek közé tartozik a *Dentumoger* elnevezés is. Az 5. fejezet szerint a magyarok saját nyelvükön (*ydiuma suum*) *Dentumoger*nek nevezték magukat és azt a területet is e névvel illették, melyen tartózkodtak. Ez az elnevezés Anonymus korában (*usque in hodiernum diem*) is ismert volt (ld. a c) pontban).¹ A *Dentu* előtag eredete, jelentése és a *Dentumoger* névvel jelölt őshaza földrajzi lokalizációja azonban mind a mai napig bizonytalan.

Jelen tanulmány a *Dentumoger* elnevezés értelmezéséhez egy új etimológiai magyarázatot javasol, valamint a rendelkezésünkre álló kevés és szűkszavú forrás alapján kísérletet tesz a földrajzi lokalizálására is.²

A *Dentumoger* elnevezés a *Gesta* 1., 3., 5. és 14. fejezeteiben összesen öt alkalommal és négy különböző jelentésben fordul elő: (1) népnévként: a

* Isztambul Medeniyet Egyetem, Nyelvészeti Tanszék, Isztambul, Törökország; ORCID ID: 0000-0002-2368-7103; aydemirhaakan@gmail.com

¹ Györffy György felteszi a kérdést, hogy Anonymus miként juthatott a *Dentumoger* név ismeretéhez, és két lehetőséget vázol fel: egyrészt a volgai bolgárok elbeszélései útján, másrészt a magyar hagyomány közvetítésével. Györffy szerint tehát Anonymus a *Dentumogere*, illetőleg a *Dentumogerekre* vonatkozó értesülését nem írott forrásokból, hanem szóbeli hagyományból merítette, amit szerinte az is valószínűvé tesz, hogy ezzel összefüggésben kétszer használja a *dicuntur*, egyszer pedig a *dicuntur* 'mondják' illetve 'úgy mondják' kifejezést (Györffy, 1948, 55, 61). Harmatta János szerint is *Dentumoger* neve minden valószínűség szerint a szóbeli hagyományból származik és a magyar népi történeti hagyományra megy vissza (Harmatta, 1977, 214).

² A *Dentumoger* Etelközzel – vagy Levédiával, pl. Bendefy, 1945, 223 – való azonosításának kérdése kívül esik e tanulmány keretein, mivel annak megítélése elsősorban történeti és történeti földrajzi, nem pedig nyelvészeti bizonyítékoktól függ.

magyarok ősei, akik valaha ezen a területen laktak; (2) népréssnévként: az Anonymus idejében még ott élő magyar néprésszerekre vonatkozóan; (3) földrajzi névként: az a terület, ahonnan a magyarok ősei származnak és (4) földrajzi névként: Szkítia másik elnevezéseként. Ezek Anonymusnál a következő passzusokban fordulnak elő:

a. Népréssnévként:

„*Gens itaque Hungarorum ... de gente³ Scithica, que per ydioma suum proprium Dentumoger dicitur, duxit originem.*”⁴

„A magyarok ... népe, a szkítáktól ered, amelyet a saját nyelvükön dentümogyernek hívnak.”⁵

b. Népréssnévként:⁶

„*Scithia autem terra multum patula in longitudine et latitudine, homines vero, qui habitant eam, vulgariter Dentumoger dicuntur usque in hodiernum diem...*”⁷

„Szkítia..., az ott lakókat közönségesen dentümogyernek hívják mind a mai napig, ...”⁸

c. Földrajzi névként (szűkebb értelemben az ősmagyar szállásterület, tágabb értelemben pedig Szkítia megnevezéseként a Kárpátoktól keletre, egészen a Don vidékéig):

„*Scithia igitur maxima terra est, que Dentumoger dicitur, versus orientem, finis cuius ab aquilonali parte extenditur usque ad Nigrum Pontum. A tergo autem habet flumen, quod dicitur Thanais, cum paludibus magnis, ...*”⁹

³ SRH I: §5-ben az *engte* írásmód elírás a helyes *gente* forma helyett.

⁴ SRH I: §5.

⁵ Veszprémy, 2004, 13.

⁶ A népréssnév megjelölés itt bizonyos megszorítással értendő. A „*homines vero, qui habitant eam, vulgariter Dentumoger dicuntur*” passzus alapján a *Dentumoger* elnevezés nemcsak egy etnikai csoport (pl. ott maradt magyar néprész), hanem tágabb értelemben az adott területen élő népesség megjelölésére is szolgálhatott. Ennek megfelelően a használat inkább egyfajta általános nép- vagy lakosságjelölő névként is értelmezhető, és a latin szöveg megfogalmazása (*vulgariter ... dicuntur*) arra is utal, hogy ezt az elnevezést az ott lakó emberek (*qui habitant eam*) számára feltehetően külső elnevezésként is használták.

⁷ SRH I: §1.

⁸ Veszprémy, 2004, 10.

⁹ SRH I: §1. Anonymus leírásában *Dentumoger* tulajdonképpen *Szkítia* másik megnevezéseként jelenik meg.

„Szkítia ugyanis, amelyet Dentümogyernek hívnak, hatalmas föld tőlünk keletre, s határai északtól egészen a Fekete-tengerig terjednek. Legszielén a Don nevű folyó található, kiterjedt mocsarakkal, ...”¹⁰

„...*Scythicorum* [= *Scithia*, A. H.], *id est Dentumoger*, ...”¹¹
 „... a szkítiaínál, azaz a Dentümagyerenél...”¹²

„... *qui duxit sibi uxorem in Dentumoger filiam Eunedubeliani ducis, nomine Emesu*”¹³
 „..., aki (azaz Ügyek)... Önedbelia fejedelmének Emese nevű leányát vette nőül Dentümogyerben, ...”¹⁴

A korai magyar történelem szempontjából rendkívül fontos ezen elnevezés első elemének (*Dentu*) eredetéről, alaktani szerkezetéről és jelentéséről eddig számos vélemény látott napvilágot, a kérdés megoldását illetően mindmáig nem alakult ki általános egyetértés. Mivel Anonymus szerint ez a név a magyarok egyik korábbi területének a neve, ezért a *Dentumoger* név helyes értelmezése különösen a magyar őstörténet, a magyar őshaza kutatása és a magyarság történeti földrajza, általánosabban pedig a Pontusz-Kaszpi sztyeppevidék története szempontjából bír különös jelentőséggel.

¹⁰ Veszprémy 2004, 10. Veszprémy László a nevet *o*-val *Dentümogyernek* értelmezi; hasonló olvasatot korábban Gombocz Zoltán is feltételezett (Gombocz, 1917, 147). A latin <o> betű azonban annak az átírási törekvésnek az eredménye, hogy a magyar zárt /a/ [ɒ] hang korabeli ejtését – mint más esetekben is – latin *o*-val próbálták visszaadni, amire alább még visszatérünk. Ennek alapján a név 13. század eleji kiejtése inkább **Dentümagyér* lehetett.

¹¹ SRH I: §14. Anonymus itt is egyértelműen *Szkítiával* azonosítja a *Dentumogert* (ld. fentebb §1).

¹² A jelen tanulmányban javasolt fordítás eltér Veszprémy fordításától (vö. „... *a szkítiaínál vagy a Dentümogyerénél*...”, Veszprémy, 2004, 20), mivel a latin „*id est*” ebben az összefüggésben nem alternatívát („*vagy*”), hanem magyarázó-azonosító viszonyt fejez ki. Ennek megfelelően a helyesebb az az értelmező fordítás, hogy a *Dentumoger* elnevezés a *Szkítia* (*Scythia*, *Scythicorum*) megnevezésével azonosítható, vagyis a fordításban az „*azaz*” vagy a „*vagyis*” megfelelőbbnek tűnik (vö. Rady–Veszprémy, 2010, 41). A *Dentumoger* névben szereplő <o> betű magyar /a/ (azaz: [ɒ]) hangként való értelmezéséhez ld. fentebb a 10. lábjegyzetet.

¹³ SRH I: §3.

¹⁴ Veszprémy, 2004, 12.

Kutatástörténet

A *Dentumoger* név eredetével, azonosításával és földrajzi fekvésével kapcsolatban gazdag szakirodalom áll rendelkezésre. Általános egyetértés van abban, hogy az utótag *moger* (azaz *magyer*) a *magyar* népnév korábbi alakváltozata, míg az előtag *Dentu* (azaz *Dentü*) több évszázados vita tárgyát képezi. Györffy szerint a *Dentumoger* elnevezés „a magyar őstörténeti kutatásnak hét évszázados problémája. Magyarázatával először a bővebb krónika írója kísérletezett”, majd azt a latin *demptus* (*id est exemptus*), illetve a *dens* ‘fog’ szóval hozta kapcsolatba.¹⁵

Az első megfejtési kísérletek – amint azt Györffy is megjegyzi – a középkorban születtek, azóta számos eltérő elmélet és magyarázat látott napvilágot. Ezek közül az alábbiakban csak a fontosabb vélemények rövid ismertetésére kerül sor kronológiai sorrendben. Ahol szükséges, az egyes álláspontokhoz rövid kritikai megjegyzések kapcsolódnak.

Gombocz megállapította, hogy 1761-ben Gottfried Schwarz mondta ki azt a máig leginkább elterjedt véleményt, ami szerint a *Dentumoger* név első előtagja a Don folyó nevével azonosítható,¹⁶ amivel egyes magyar kutatók mellett magam is egyetérték.

A 19. században számos eltérő értelmezés született, melyek közül a Dánkovszky Gergely által felvetett „*dontő magyar*” értelmezés vált az uralkodó nézetté.¹⁷ Ezt a 19. században mások, mint Szabó József, Bartal György, Jászay Pál, Podhradczy József, Joseph Marquart, Hóman Bálint, ‘*dontői magyar*’ értelemben próbálták magyarázni¹⁸ gondolván, hogy a ‘*dontő magyar*’ értelmezés sérti a magyar nyelv szabályait. A *dontői* alakkal jelezték, hogy ott tulajdonképpen egy *-i* melléknévképzőnek kellene lennie. Mivel azonban ez a képző hiányzik, a *Dentu* és a *moger* elemek között feltételezett kapcsolat a magyar jelzős szerkezetek ismert alaktani és szintaktikai szabályaival nem egyeztethető össze. Egyébként már Gombocz Zoltán is felhívta a figyelmet a *Dentu* = *Dontő* / *Don töve* / *Dontői* magyarázat hangtani és alaktani problémáira.¹⁹

¹⁵ Györffy, 1948, 62.

¹⁶ Gombocz, 1917, 148; Györffy, 1948, 62.

¹⁷ Dánkovszky, 1825, 18–19; idézi Györffy, 1948, 62.

¹⁸ Gombocz, 1917, 148; Györffy, 1948, 62.

¹⁹ Gombocz, 1917, 149–150.

Etimológiai szempontból említést érdemel Kuun Géza véleménye, aki a *Dentumoger* nevet nem egyetlen névként vagy jelzős szerkezetként, hanem két különálló földrajzi név, a Kézainál előforduló *Dentia* és *Mogoria* nevek összevonásának eredményeként értelmezte.²⁰ E felfogás szerint a *Dentu-moger* két önálló földrajzi egység (*Dentia* és *Mogoria*) egyesített megnevezését tükrözné (azaz: *Dentia* + *Mogoria* → *Dentumoger*). E felfogás vált később Bendefy László²¹ és Szabados György²² történeti-földrajzi értelmezéseinek egyik kiindulópontjává. A jelen tanulmányban javasolt nyelvészeti elemzés alapján azonban valószínűbbnek tűnik, hogy a *Dentumoger* eredeti és elsődleges alak, míg a Kézainál előforduló *Dentia* és *Mogoria* formák másodlagos fejlemények vagy utólagos értelmezések lehetnek. Ebben az esetben a *Dentumoger* nem két különálló földrajzi név összevonásából keletkezett, hanem éppen fordítva: a *Dentia* és *Mogoria* alakok vezethetők vissza a *Dentumoger* hagyományára.

Gombocz Zoltán 1917-ben megjelent munkájában cáfolta és elutasította a korábbi nézeteket, ugyanakkor Kuun Géza (1895) nyomán elfogadta, hogy a *Dentumoger* név a Kézainál szereplő *Dentia* és *Mogoria* alakok összevonásából keletkezett.²³

A 20. századi kutatásokra nagy hatással volt Németh Gyula *Dentumogerre* vonatkozó megállapítása. Németh az elején úgy gondolta, hogy az első része a török *ten* ‘folyóvíz; Don folyó’ jelentésű szó, amely a csagatáj törökben zárt *ē*-vel *tēn* ‘folyóvíz; Don folyó’, az oszmán-törökben pedig *ten* ‘nagy folyó; Don folyó’-ként fordul elő. E szó tehát a Donnak a régi török neve. Ebből az alapszóból szerinte a törökben a **+lū* melléknévképzővel **Tenlū* vagy **Tendū* (esetleg **Dendū*) alak keletkezhetett, amelynek jelentése ‘doni’. Szerinte a *Dentūmagyer* név – amelyet „*Dentūmogyer*”-nek, illetve „*Dentū mogyer*”-nek olvasott – török és pedig kabar, kun vagy besenyő eredetű, és a jelentése lényegében ‘a doni magyar’ vagy ‘doni Magyarország’.²⁴ Németh megoldását elfogadta Bendefy László.²⁵

Németh magyarázatának fő nehézsége nem jelentéstani, hanem hangtani és alaktani természetű, mivel a *+lū* melléknévképző esetében egy **+lū*

²⁰ Kuun, 1895, 132–133.

²¹ Bendefy, 1945, 72–75.

²² Szabados, 2013a, 9; 2017, 14.

²³ Gombocz, 1917, 147–151.

²⁴ Németh, 1921, 205–207.

²⁵ Bendefy, 1945, 74.

> *+dū változás (tehát *Tenlū > *Tendū) nem mutatható ki a török nyelvekben.

Mivel Gombocz Zoltán és Melich János az etimológiai szótárukban *Dentumoger* címszónál kifogásolták Németh hangtani és alaktani magyarázatát,²⁶ Németh később feladta ezen nézetét és egy új magyarázatot adott 1933-ban, amelynek a lényege az, hogy a név első elemét a *Don* folyónévvel azonosította, amely Julianus második útijelentésében *Den* alakban szerepel és ehhez pedig a magyar +*tu*, +*tü* kicsinyítő képző járult (tehát: *Den*+*tü*). Ez alapján szerinte a *Dentumoger* jelentése a „*Don-Ungar*” (azaz ‘a doni magyar’) vagy „*Ungarland*” (azaz Magyarország) vagy „*das Ungarvolk am Don*” (azaz ‘a Don menti magyar nép’) lehetett.²⁷

Németh ez utóbbi véleményéhez Pais Dezső is csatlakozott azzal a módosítással, hogy amennyiben a név alapja a ‘Don’ jelentésű *Den* szótő, amelyhez a magyar +*tu*, +*tü* kicsinyítő képző járult, akkor a név valószínűleg inkább a Donyecre utalhatott hasonlóan az oroszhoz, ahol a kicsinyítő képzős *Donyec* elnevezés ‘Kis-Don’-t jelent.²⁸ Moór Elemér szerint is a *Donyec*re utalhatott a *Dentumoger*.²⁹

Györffy György foglalta össze a *Dentumoger*rel és *Dentu*val kapcsolatos korábbi nézeteket 1948-ban megjelent munkájában, s egyben saját álláspontját is kifejtette. A modern török nyelvi megfelelők alapján egy bolgár-török **den* ‘erős’ alakból magyarázta a *Dentu* előtagot, amelyben a magyar +*ti*, +*di* kicsinyítő képzőt vélte felismerni. Szerinte a magyar képző akkor járult a tőhöz, amikor a kétnyelvű réteg nyelvében élő közszo – azaz **den* – tulajdonnévvé vált; majd később önálló népnévvé alakult, és így keletkezett a *Dentu* előtag. Véleménye szerint ez a hipotetikus **den* szó ‘erő; szilárd’ jelentésű lehetett, amelyet Bíborbanszületett Konstantinnál (10. század) előforduló *szavartoi aszfalo*i (Σάβαρτοι ἄσφαλοι) elnevezés *aszfal* jelzőjével hozott összefüggésbe, feltételezve, hogy ez eredetileg **denti szavarti* lehetett, amelyet Konstantin görögül *szavartoi aszfalo*i formában adott vissza. Továbbá szerinte a *dentu* előtagban nem helynevet, hanem tulajdonságot jelölő jelzöt kell keresni.³⁰

²⁶ Gombocz–Melich, 1914–1930, 83.

²⁷ Németh, 1933, 294.

²⁸ Pais, 1948, 63.

²⁹ Moór, 1948, 62.

³⁰ Györffy, 1948, 65–67.

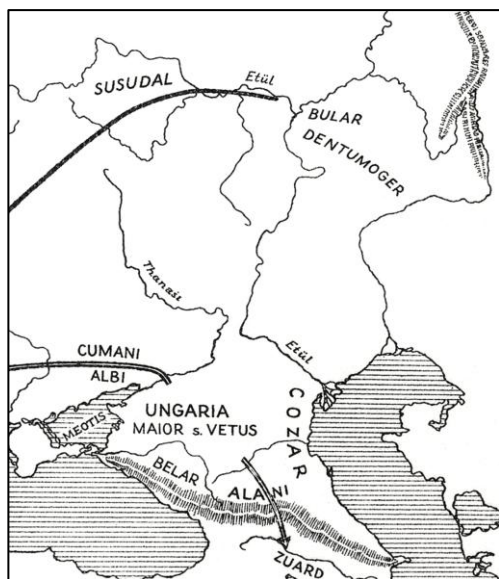
Ami Györffy véleményét illeti, több szempontból is spekulatív: (1) Magyarázata szemantikai szempontból nem problémamentes, mivel ha a feltételezett bolgár-török **den* ‘erős’ alakhoz valóban magyar kicsinyítő képző járult volna, akkor az eredeti jelentésnek inkább valamiféle kicsinyített jelentésárnyalat irányába kellett volna módosulnia, nem pedig ‘szilárd, biztos’ jelentés felé. (2) Az a feltételezés pedig, hogy egy ilyen jelentésfejlődésből később a *dentü* jelző, amely szerinte az *aszfaloinak* felel meg, (3) majd ebből önálló *dentü* népnév alakulhatott ki, szintén problémás, mivel e fejlődési lánc egyetlen közbülső szakasza sem adatolható közvetlen forrásokkal. Mindebből jól látható, hogy a rekonstrukciója több egymásra épülő feltételezésen alapul. (4) Györffy továbbá a *Dentu* előtagot olykor már önálló népnévként kezeli, vagyis a *Dentumoger* név első eleme, a *Dentu* alak így fokozatosan történeti népnévvé válna, noha ilyen formában sem a bizánci, sem a latin, sem az arab forrásokban nem adatolható.

Németh, majd nyomán Pais és Moór kicsinyítő képzős javaslata esetében is ugyanaz a probléma merül fel, mint a fentebbi „*dontő magyar*” értelmezésnél: Az *-i* melléknévképző hiánya miatt a javasolt ‘kis-don magyar’ vagy ‘donyec magyar’ értelmezések nem felelnek meg a magyar nyelv alak-tani, jelentéstani és szintaktikai szabályainak, vagyis a magyar nyelvtani normákkal ellentétesek. A magyar nyelv szabályai szerint jelzős szerkezetben hely- vagy földrajzi név csak akkor állhat jelzőként, ha *-i* melléknévképzőt kap.

Alaktani, jelentéstani és szintaktikai szabály (N = főnév; _{MEL} = melléknév; * = nyelvtanilag helytelen):

$N + [i]_{\text{MEL}} \rightarrow [N + [i]_{\text{MEL}}]_{\text{MEL}}$	
Don + i	→ doni (doni magyar)
Volga + i	→ volgai (vö. volgai bolgár)
Magyarország + i	→ magyarországi (vö. magyarországi magyar)
	*a don magyar (nyelvtanilag helytelen)
	*volga bolgár (nyelvtanilag helytelen)
	*magyarország magyar (nyelvtanilag helytelen)

Megjegyzendő, hogy Benkő Loránd is nyelvészetileg teljesen hibásnak minősítette a „don-tő magyar” típusú értelmezést, azonban e megállapításának nyelvészeti indoklását nem adta meg.³¹

1. kép. A Dentumoger feltételezett földrajzi helyzete Györfly rekonstrukciója szerint (Györfly 1948)

leti határát szerinte a Don folyó képezte, nyugaton pedig a Kárpátokig terjedt (lásd fentebb az a) pontban).

Később Ligeti Lajos is csatlakozott Németh és Pais véleményéhez. Szerinte is a *Dentü* nem más, mint a *Den* folyónév magyar +*tu*, +*tü* kicsinyítő képzős alakja, vagyis a *Dentü* tulajdonképpen az orosz Donyec ‘Kis-Don’ 12. századi magyar fordítása.³³

Juhász Dezső véleménye jelentéstanilag lényegében megegyezik a Németh, Pais és Ligeti megoldási javaslatával, etimológiailag azonban más magyarázatot javasol: A szláv *nemec* → magyar *német* analógiája alapján a

Györfly azon véleményével sem lehet egyetérteni, hogy „*Anonymus a dentümo-gyerek alatt a Volgai Bolgárország mellett lakó baskírföldi magyarokat értette*”³², mert Anonymusnál erről szó sincs. Ez az értelmezés inkább Györfly következtetése, mintsem Anonymus explicit állítása. Más szóval Györfly a *Dentumoger* földjét a Volga felső folyásától keletre fekvő Baskírföldre helyezi (1. kép); a forrás alapján azonban ez a lokalizáció nem látszik megalapozottnak. Anonymus egyértelműen a Fekete-tenger északi vidékére helyezi a *Dentumoger* földjét, amelynek ke-

³¹ Benkő, 1984, 403.

³² Györfly, 1948, 61. Harmatta, Györfly fenti feltevésével kapcsolatos kritikájára ld. Harmatta, 1977, 218.

³³ Ligeti, 1986, 172. A *Don* iráni eredetéről, valamint a török nyelvi előfordulásairól lásd uo.

szláv *Donyec* (*Donec*) → magyar **Donet*+ü (a -c → -t hanghelyettesítés + analogikus tövéghangzó) > **Denetü* (hangrendi kiegyenlítődés) > *Dentü* (kétnyíltszótagos hatásra). Így szerinte a teljes név valószínű jelentése ‘donyeci magyarok’, illetve ‘ezek lakhelye’.³⁴

Juhász magyarázata hangtani szempontból lehetségesnek tűnik, azonban alaktani, jelentéstani és szintaktikai szempontból nehézségekbe ütközik. Még ha a *Dentü* alak a szláv *Donec* névvel elméletileg kapcsolatba is hozható, a belőle levezetett ‘Donec + magyar’ > ‘donyec magyar’ jelentés nem felel meg a magyar nyelv szabályainak, hiszen a magyarban a földrajzi nevek – amint arról fentebb, Györffy véleményének tárgyalásakor is szó esett – csak -i melléknévképzővel állhatnak jelzői szerepben. Ennek megfelelően a feltételezett *‘Donyec magyar(ok)’ típusú jelentéstani szerkezet nyelvtanilag nem értelmezhető, illetve helytelen.

Róna-Tas András *A honfoglaló magyar nép* című könyvében felvetette annak lehetőségét, hogy a *Dentumoger* esetleg a szintén Anonymusnál előforduló *Hetumoger* ‘hétmagyar’ elnevezés torzult alakja lehet.³⁵ Ez a felvetés egyelőre csak Sudár Balázsnál talált támogatásra.³⁶ Valószínű, hogy Györffy 1948-as véleménye ihlethette Róna-Tast, ugyanis Györffy már akkor alaktani és hangtani szempontból párhuzamba állította a *Dentumoger* és a *Hetumoger* elnevezéseket;³⁷ ezt egyébként Bóna István is átvette.³⁸

Róna-Tas felvetése hangtani szempontból nehezen tartható, mivel a *Hetu* alakból nem vezethető le szabályosan a *Dentu* forma, és az ehhez szükséges -n- hang megjelenésére sincs kielégítő magyarázat. Ennél is jelentősebb probléma, hogy Anonymusnál a *Hetumoger* és a *Dentumoger* egyidejűleg fordul elő, és a *Hetumoger* nála a ‘Hétmagyar’-nak nevezett hét fejedelmi személyre, vagyis törzsfőkre („... VII principales persone, qui Hetumoger vocantur ...”)³⁹ vonatkozik, nem pedig népre vagy területre. Megjegyzendő azonban, hogy Róna-Tasnál – amennyire rövid megjegyzéséből kivehető – ez a felvetés csupán egy lehetőség, nem pedig határozott álláspont.

³⁴ Juhász, 1991, 300–303.

³⁵ Róna-Tas, 1996, 267.

³⁶ Sudár, 2020, 214.

³⁷ Györffy, 1948, 61.

³⁸ Bóna, 1993, 15.

³⁹ SRH I: §5.

Veszprémy László, Anonymus művének fordítója, megjegyzi, hogy „*Dentumogyer: csak Anonymusnál szereplő, egyértelműen nem értelmezhető földrajzi név. Előtagja talán folyónév (Don?), utótagjában a magyar népnév olvasható.*”⁴⁰

Sándor Klára a *Dentu* (*Dentü*) név magyarázatával kapcsolatban Németh Gyula álláspontját tekinti a legelfogadottabbnak.⁴¹ Véleménye szerint a *Dentü* előtag a Don folyónév *Den* alakváltozatból származik, míg a *+tű* elem a magyar *+t* kicsinyítő képző és egy tövéghangzó együttese. Ennek alapján a *Dentü* előtagot a szláv Donyec folyónév pontos megfelelőjének tekintik azzal, hogy valószínűbbnek tartja, hogy mind a szláv, mind a magyar forma háttérben egy közös, feltehetően alán vagy török eredetű, ‘kis Don, Donocska’ jelentésű folyónév állhatott. Értelmezése szerint Anonymus *Dentumogyer* alakja ennek megfelelően eredetileg ‘donyeci Magyarország’ jelentésű lehetett. Sándor szerint Anonymus a nevet *Dentumogyer* alakban írta le, amelynek korabeli kiejtése [dentümodzser] lehetett; a *g* betű ebben az esetben [dzs] hangot jelölt, amelyből később [gy] alakult ki, míg az *u* hangot a kutatók a hangrendi illeszkedés miatt hagyományosan [ü]-ként olvassák. Értelmezése szerint így lett a **modzser*-ből⁴² a magyar népnév és a *megyer* törzsnév.

Sándor magyarázatával kapcsolatban lényegében ugyanaz a probléma merül fel, mint Németh, Pais, Ligeti és Juhász értelmezése esetében. Amennyiben ugyanis a *Dentumogyer* eredetileg valóban ‘donyeci Magyarország’ jelentésű lett volna, akkor a feltételezett földrajzi jelzőnek a magyar nyelv szabályai szerint *-i* melléknévképzőt kellene tartalmaznia. A **‘Donyec Magyarország’* típusú szerkezet ezért alaktani, jelentéstani és szintaktikai szempontból nehezen egyeztethető össze a magyar jelzős szerkezetek ismert szabályaival.

Olekszij Komar ukrán régész kérdőjelesen felvetette, hogy a *Dentumogyer* (nála *Dentumogyer*) jelentése esetleg „*folyó menti magyar*” lehetett.⁴³ Ezt az értelmezést nem támasztják alá meggyőző hangtani, alaktani vagy történeti-földrajzi érvek. Komar *Dentumogert* az Uráltól délkeletre, a Tobol és

⁴⁰ Veszprémy, 2004, 52, 17. jegyzet.

⁴¹ Sándor, 2012.

⁴² Véleményem szerint a rekonstruált korai, ősmagyar kori alak nem **modzser*, hanem inkább **madzser* lehetett. Amint fentebb már szó esett róla (vö. 4. jegyzet), a *Dentumogyer* névben a latin <o> betű a 13. század eleji magyar nyelv ajakkerekítéses /a/ [ɒ] hangját tükrözheti.

⁴³ Komar, 2018, 27.

az Irtis folyók közötti háromszögre lokalizálta (2. kép).⁴⁴ Rekonstrukciója elsősorban a korai magyar őshazára vonatkozó régészeti modellből indult ki; ennek megfelelően a *Dentumoger* és a Tobol–Irtis-vidék azonosítása nem a *Dentumoger* névre vonatkozó források önálló elemzésének eredménye, hanem egy tágabb történeti-régészeti rekonstrukció része.

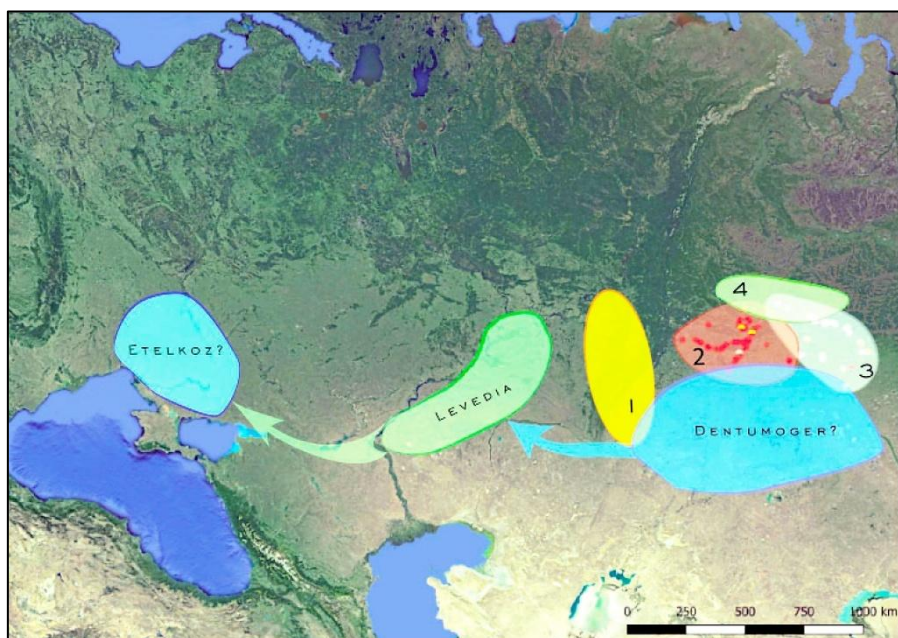
2. kép. A *Dentumoger* feltételezett földrajzi fekvése Komar rekonstrukciója alapján (Komar, 2018)

A *Dentumoger*re vonatkozó írott források és nyelvi adatok önmagukban nem vezetnek szükségszerűen ehhez a lokalizációhoz. Mindez azért is figyelmet érdemel, mert a *Dentumoger* elsősorban történeti-onomasztikai adat, amelynek valamely konkrét régészeti leletegyüttessel való azonosítása mindmáig nem tekinthető bizonyítottnak. Másfelől – amint arra a kutatásban viszonylag kevés figyelem irányult – Anonymus kifejezetten megjegyzi,

⁴⁴ Komar, 2018, 255, 424.

hogy *Dentumoger* földjének „legszélén” a Don folyó található (ld. fentebb Anonymus leírását a c) pontban). E forrásadat fényében nem tűnik indokolhatónak, hogy *Dentumogert* a Dontól keletre vagy az Uráltól délkeletre fekvő térségekben keressük.

Türk Attila ugyan nem tárgyalta részletesen *Dentumoger* földrajzi helyzetét, térképi rekonstrukciója (3. kép) azonban gyakorlatilag azonos Komar előbb említett modelljével.⁴⁵ A név mellett szereplő kérdőjel ugyanakkor arra utal, hogy e lokalizációt maga sem tekintette teljes bizonyossággal igazoltnak.

3. kép. A *Dentumoger* feltételezett földrajzi fekvése Türk rekonstrukciója alapján (Türk, 2024)

Az Urálon túli, Irtis-vidéki lokalizáció gondolata nem új keletű; már Hunfalvy Pál is felvetette, hogy *Dentumoger* (illetve *Dentia*) a magyarok Irtis melléki őshazájával hozható kapcsolatba, s ennek alátámasztására az Irtis egyik déli osztják nevét, a Tangat alakot próbálta összefüggésbe hozni a ma-

⁴⁵ Türk, 2024, 237.

gyar krónikák *dent* elemével.⁴⁶ Gombocz Zoltán azonban ezt az egyezést már 1917-ben jogosan csupán látszólagosnak és nyelvészetileg nem meggyőzőnek tartotta.⁴⁷

Sudár Balázs két lehetséges magyarázatot vetett fel a *Dentumoger* névvel kapcsolatban:⁴⁸ (1) Követve Róna-Tas véleményét, szerinte a legvalószínűbbnek látszó megoldás az, hogy a *dentu* elem a török ‘hét’ számnév torzult lejegyzése, vagyis a *Dentumoger* végső soron a *Hetumoger* elnevezéssel függhet össze. (2) Másrészt azonban követi a Németh Gyula és Sándor Klára nevéhez köthető értelmezési hagyományt is, amely a *Dentu* elemet a Don/Den folyónévvel és a Donyec nevével hozza kapcsolatba. Szerinte a *Dentu* ebben az esetben lényegében ‘kis Don’ jelentésű lehetett, és így talán az azonos jelentésű Donyec folyóra vonatkozhatott. A *Dentumoger* kifejezés így szerinte is esetleg ‘donyeci Magyarország’ jelentésben értelmezhető. A *Hetumoger*-féle magyarázatra a fentebb Róna-Tas kapcsán megfogalmazott kifogások, míg a Donyec-féle értelmezésre a Németh, Pais, Ligeti, Juhász és Sándor Klára magyarázataival kapcsolatban említett alaktani, jelentéstani és szintaktikai nehézségek vonatkoznak.

A kutatástörténet kritikai összefoglalása

A fenti magyarázatok kritikai áttekintése és az itt bemutatott érvek összefoglalása alapján megállapítható, hogy a *Dentumoger* értelmezésére javasolt megoldások különböző, de részben egymással összefüggő nehézségekbe ütköznek. Egyes magyarázatok hangtani szempontból problematikusak, mivel olyan hangváltozásokat vagy köztes alakokat feltételeznek, amelyekre nincs meggyőző párhuzam (pl. Németh, 1921; Róna-Tas, 1996).

Mások alaktani, jelentéstani és szintaktikai nehézségekkel terheltek, mivel a *‘doni magyar’, *‘donyeci magyar’ vagy hasonló értelmezésekhez olyan szerkezeteket feltételeznek, amelyek nem egyeztethetők össze a magyar jelzős szerkezetek ismert szabályaival (pl. Németh, 1933; Pais, 1948; Ligeti, 1986; Juhász, 1991; Sándor, 2012; Sudár, 2020). Több esetben a javasolt etimológia olyan jelentésfejlődési láncolatokra épül, amelyeknek egyes

⁴⁶ Hunfalvy, 1876, 285–286.

⁴⁷ Gombocz, 1917, 150.

⁴⁸ Sudár, 2020, 131.

lépései forrásokkal nem igazolhatók, és ezért erősen hipotetikusak maradnak (pl. Györffy, 1948). Emellett egyes értelmezések történeti és forráskritikai szempontból is kérdéseket vetnek fel, mivel olyan népneveket, etnikai kategóriákat vagy összefüggéseket tételeznek fel, amelyek közvetlenül nem adathozhatóak (pl. Györffy, 1948; Komar, 2018). Végül több lokalizációs javaslat sem látszik összhangban állni Anonymus földrajzi leírásával és a *Dentumoger* név belső szerkezetéből levonható következtetésekkel (pl. Györffy, 1948; Komar, 2018).

Hasonlóképpen problematikusnak tűnik az a felfogás is, amely a *Dentumoger* nevet két önálló földrajzi név (*Dentia* és *Mogoria*) összevonásából magyarázza (Kuun, 1895), mivel a nyelvészeti adatok és elemzések inkább arra utalnak, hogy a *Dentia* és *Mogoria* alakok Kézai utólagos értelmezéseinek tekinthetők, nem pedig a *Dentumoger* eredeti alkotóelemeinek.

Különösen problematikusnak tűnik a Németh, Pais, Ligeti, Juhász, Sándor és Sudár által képviselt, a *Dentu* elemet magyar kicsinyítő képzővel magyarázó értelmezési hagyomány. Ha ugyanis a *Dentu* elemet magyar *Den+tü* szerkezetként elemezzük, és a *+tü* valóban kicsinyítő képző lenne, akkor a jelentése nagyjából *‘kis Den’, *‘Denecske’ volna. Egy ilyen alak azonban önmagában főnévi természetű, nem pedig jelzői. A *Dentumoger* ugyanakkor összetett népnévként jelenik meg. Ha ezt szó szerint *‘kis Den magyar(ok)’ vagy *‘Denecske magyar(ok)’ módon értelmeznénk, az nem illeszkedne a magyar jelzős szerkezetek ismert rendszerébe. A magyarban ugyanis a kicsinyítő képzős főnév nem válik automatikusan etnikai jelzővé.

A magyarázat további nehézsége, hogy az ómagyarból nemigen ismerünk olyan párhuzamot, ahol egy *+d(ü) / +t(ü)* képzős kicsinyítő alak egy etnonima előtt jelzőként állna. Más szóval nincs adatunk arra, hogy egy kicsinyítő képzős főnév etnikai meghatározóként vagy egy másik etnonima attribútív előtagjaként funkcionálhatott volna. Mindezt tovább erősíti, hogy Bárczi, illetve nyomán Bényei is felhívják a figyelmet arra, hogy a *+d* képzős alakok melléknévi használatban nem szoktak előfordulni, és a földrajzi nevekben egyébként oly gyakori jelzős szerkezetek előtagjaként sem igen szerepelnek.⁴⁹ A *Dentumoger* ilyen értelmezése ezért nemcsak alaktani és jelentéstani, hanem szintaktikai szempontból is különösen problematikusnak tűnik.

⁴⁹ Bárczi, 1958, 155; Bényei, 2010, 54.

Mindezek alapján a *Dentumoger* elnevezés eredete, etimológiája és jelentése továbbra sem tekinthető megnyugtatóan tisztázottnak, ezért indokoltnak látszik a kérdés újbóli vizsgálata.

A *Dentumoger* elnevezés új értelmezése

Mindezek után felmerül a kérdés, hogy mi lehet a helyes megoldás a *Dentu* előtag esetében. Bár a „*doni magyar*” jelentés nem új a szakirodalomban, hanem már Dánkovszkytól kezdve, majd Németh Gyula és több későbbi kutató munkáiban is megjelent, a szakirodalomban csupán az egyik értelmezési hagyományt képviseli. A jelen tanulmány újdonsága ezért nem maga ez a jelentés, hanem annak nyelvészeti megalapozása: A *Dentü* elem török +*DX* melléknévképzős értelmezése, valamint a név hangtani, alaktani, szintaktikai és történeti-földrajzi újraértelmezése. Ennek megfelelően először a *Dentumoger* név belső nyelvi szerkezetét vizsgálom.

Véleményem szerint a *Dentumoger* elnevezés olyan nyelvi alakulat, amely a török–magyar nyelvi érintkezés és kétnyelvűség környezetében jöhetett létre. Ennek megfelelően a *Dentu* elem magyarázatát nem elsősorban a magyar, hanem a török nyelvek melléknévképzési, történeti alaktani, szintaktikai, valamint helynévi és etnonimaképzési gyakorlatában kell keresnünk.

Mint azt korábban kimutattam, az őstörökben létezett egy olyan, elsősorban névszókhhoz járuló melléknévképző, amely egyes török nyelvekben mindmáig fennmaradt.⁵⁰ Ezt az egyszerűség kedvéért négyes illeszkedésű +*DX* alakban jelölöm; hangrendi illeszkedéstől függően +*dī*, +*dī*, +*du*, +*dü*, illetve +*tī*, +*tī*, +*tu*, +*tü* formában járult a főnevekhez, különösen gyakran népnemekhez.⁵¹

⁵⁰ Aydemir, 2021, 456.

⁵¹ Ez a képző nemcsak a török nyelvekben, hanem a klasszikus mongolban is adathozható; vö. +*tu* / +*tü* „nouns designating possession of or containment in something” (Poppe, 1964, 44). A tunguz nyelvekben +*ti* alakban mindmáig produktív (ld. Menges, 1995, 115; ld. még Aydemir, 2021, 456–501). E török képző történeti előfordulásainak fényében talán érdemes lehet újra megvizsgálni azokat a középkori magyar forrásokból ismert személynéveket is, amelyek etnikai megjelöléshez kapcsolódó +*dī* / +*tī* elemet tartalmaznak (pl. *Besenüdi*, *Bezenhti*, *Coluzti*, *Uzdi*, stb.; vö. Pais 1922, 100). Jelen tanulmányban nem kívánok állást foglalni e nevek etimológiájáról, de a török +*dī*, +*tī* képző szempontjából e névalakok újraértékelése talán tanulságos lehet. Feltehetően szintén etnikai megjelöléshez is kapcsolódó török +*dī* / +*tī*

Szoltu

A *szoltu* (< *szol*+*tu*) a kirgiz törzsi szerveződésben használt kifejezés. A kirgizek két fő ága, az *ong* ‘jobb (ág)’ és a *szol* ‘bal (ág)’ között a *szoltu* a fő törzsi ágnak, a *szol*-nak egy alosztályát képezi. Ennek megfelelően a *szoltu* jelentése lényegében ‘a bal oldali’, ‘a bal ághoz tartozó’, ‘a bal oldalról származó’, ‘a keleti oldalon lévő’; vagyis *szoltu* < *szol* ‘bal oldal’+*tu*. Ugyanakkor a kirgiz törzsi szerveződésben szervezeti kifejezésként használt *szoltu* a türkméneknekél nemzetségnévként is megjelenik (*szoltular* < *szoltu*+*lar* ‘a bal ághoz tartozók; a bal oldaliak’). A pozícióra utaló ezen elnevezés nemzetségnévvé való átalakulása arra utal, hogy ez a nemzetség valaha a kirgiz törzsszövetség bal szárnyához tartozott.

Nogajtu

Egy másik példa a *Nogajtu* (< *nogaj*+*tu*) helynév. A *nogaj* egy kipszak-török eredetű etnoníma. A *Nogajtu* eredetileg melléknévi alak, amely később helynévvé vált. *Nogajtu* (kínaiul: *Nuogaitu cun* 诺改土村, azaz ‘Nuogaitu falu’) egy falu Északnyugat-Hszincsiangban, az Ujgur Autonóm Területen, Guldzsától (*Yining* 伊宁) mintegy 14 km-re északra.⁵² A név arra utal, hogy a település egykori lakói *nogaj* eredetűek voltak vagy a *nogajok*hoz tartoztak. A *Nogajtu* jelentése ezért nagyjából ‘*nogaji*’, ‘*nogajok*hoz tartozó’. Magyarra hozzávetőleg ‘*nogájós*’-ként is fordítható; vö. *Magyaros* (< *magyar*+*os*) falu Romániában, Hargita megyében. Különösen figyelemre méltó, hogy a *Nogajtu* alak helynévvé vált. Ez azt mutatja, hogy a török +*tu* / +*tü* képzős melléknévi alakok – amint a következő fejezetben is látható – bizonyos körülmények között önálló földrajzi névvé is válhattak, ami a *Dentumoger* név értelmezése szempontjából is figyelemre méltó.

Quduqti, Teräkti, Sarimsaqti

A török +*DX* képző használatára az ujgur és más török nyelvekből is számos további helynévi példa ismert. Ilyen például (1) a Nyugat-Mongóliában és a Hszincsiang Ujgur Autonóm Terület északkeleti határának közelében fekvő

elemet tartalmaz a 10. századi kijevei héber levélben személynévi jelzőként előforduló *Szavarti* alak is (*szavarti* < **szawar*+*ti* < **szawar* < **szabar* < *szaber* ~ *szabir* ‘szabir’). Valószínűleg ugyanerről a *Szavarti* névalakról lehet szó a *De Administrando Imperio*ban előforduló *szavartoi aszfaloi* (Σάβαρτοι ἀσφαλοί) alakban is. E kérdés részletes vizsgálata azonban meghaladná jelen tanulmány kereteit.

⁵² Aydemir, 2021, 448.

Bayan-Ölgii tartomány *Quduqti* helyneve, amely az ujjur-török *quduq* ‘kút’ (< ótörök *kudug* ‘kút’) szóra vezethető vissza, és eredetileg ‘kutas hely’ jelentésű volt (*Quduqti* < *quduq*+*ti*). (2) Hasonlóképpen a Hszincsiang Ujjur Autonóm Terület Ili (Yili) és Altaj prefektúráiban előforduló ujjur *Tërekti* helynév az ujjur *tërek* ‘nyárfa’ szóból származik, és eredetileg ‘nyárfás hely’-et jelölt (*Tërekti* < *tërek*+*ti*). (3) Ugyancsak e képzővel magyarázható az Ili (Yili) és a Tarbagataj (Tacseng) prefektúrákban adatolt ujjur *Sarimsahti* falunév, amely eredetileg ‘fokhagymás hely’-et jelentett (*Sarimsahti* < ujjur *sarimsaq* ‘fokhagyma’+*ti*).⁵³ E példák jól mutatják, hogy a +*ti* képző a török nyelvekben helynevek képzésében is használatos volt, és olyan helyeket jelölt, amelyek valamely tárggyal, növényvel vagy egyéb jellemzővel kapcsolatban álltak. Ebből a szempontból a *Dentu* ‘doni, a Donhoz tartozó’ értelmezése sem tekinthető elszigetelt vagy rendhagyó képzésnek, hanem jól illeszkedik a török helynévi és melléknévi képzés ismert mintázatai közé.

A *Dentumoger* nyelvészeti értelmezése

A fent bemutatott párhuzamok alapján a *Dentumoger* elnevezés nyelvészeti szempontból újraértelmezhető. Véleményem szerint a név eredetileg egy török eredetű melléknévi szerkezetet tükröz, amely a *magyar* népnévhez kapcsolódva jött létre a török–magyar nyelvi érintkezés környezetében. Az alábbiakban ennek hangtani, alaktani, jelentéstani és szintaktikai következményeit tekintem át.

1. Hangtani kérdések

A *Dentumoger* elnevezés helyes értelmezésének előfeltétele a név korabeli hangalakjának tisztázása. A latin írásmód több olyan sajátosságot is mutat, amely mögött a korai magyar hangrendszerének sajátosságai sejthetők. Ez különösen a *Dentu* (= *Dentu*) és a *moger* (= *magyer*) alakok értelmezése szempontjából bír jelentőséggel.

Az első elem *Dentu* szóvégi -*u*-ját a magyar hangrendi szabályok miatt hagyományosan *Dentu*-nek olvasták, amivel egyetértek. Mivel a latin ábécé nem rendelkezik <ü> betűvel, a magyar /ü/ hangot rendszerint <u> betűvel adták vissza.

⁵³ Aydemir, 2021, 448.

A második elem, a *mogyer* olvasata kapcsán az <o> és a <g> betűk értelmezésére is ki kell térnünk. A kutatás eddig ezt az utótágot – amint a kutatástörténeti fejezetben is látható – /o/-val, a <g> betűt pedig /gy/-vel vagy /dzs/-vel, vagyis *mogyer*, illetve *modzser* formában értelmezte. Az <o> betű ilyen értelmezése véleményem szerint nem indokolt, mivel az <o> betű itt a korai magyar ajakkerekítéses /a/ (IPA: /ɒ/) hang lejegyzésére szolgál. Mivel a latin nyelv nem rendelkezett a magyar ajakkerekítéses /a/ hang pontos megfelelőjével, ezt a hangot rendszerint a hozzá közelebb álló latin /o/ hanggal, illetve az <o> betűvel adták vissza. Ez a nyelvészetben hanghelyettesítésként ismert jelenség. Mindezek alapján a *moger* alakot *magyer*ként kell értelmeznünk. Ugyanezt a jelenséget látjuk az Anonymusnál előforduló, török eredetű *Olpar* személynév esetében is (vö. latin *Olpar* ‘Alpár’ ← magyar *Alpár* ← török *Alper* ‘vitéz/derék férfi’ < török *alp* ‘vitéz, derék’ + *er* ‘férfi; katona’). Ezen lejegyzési gyakorlat több más korai magyar név esetében is megfigyelhető.

Ami a *moger* utótag <g> betűjét illeti, azt /gy/-vel, azaz *magyer* formában kell értelmezni, mivel az ősmagyar */dzs/ hang (azaz: **madzser*) az ómagyar korra már /gy/-vé vált. Ennek megfelelően Anonymus korában (a 13. század elején) a második elem kiejtése feltehetően már **magyer* lehetett. Ezt a nevet tehát Anonymus korában, vagyis az ómagyarban **dentümagyer* formában rekonstruálhatjuk. A következő kérdés az, hogy milyen alaktani és szintaktikai viszony állhatott fenn a két elem között.

2. Alaktani, jelentéstani és szintaktikai kérdések

A fent bemutatott hangtani, alaktani és jelentéstani párhuzamok alapján nagyon valószínűnek tűnik, hogy a *dentü* elem eredetileg a *magyer* népnév jelzőjeként funkcionált. Ennek megfelelően a *Dentumoger* eredetileg jelzős szerkezetként, vagyis **dentü magyar* ‘a doni magyar’-ként értelmezhető. Az alapszó *Den*, a Don folyónév magashangrendű változata. A magashangrendű *Den* alakváltozat úgy tűnik, hogy csak a török nyelvekben ismeretes, ami egyben hangtani és első alaktani kritériumként szolgál. A +*tü* viszont az említett ótörök és őstörök melléknévképző, és egyben a második alaktani kritérium. A *Dentü* jelentése tehát ‘doni’, vagyis ‘a Don menti’: *Dentü* ‘doni’ < *Den*+*tü* < *Den* ‘Don’.

3. Szociolingvisztikai és kontaktusnyelvészeti kérdések

A fenti elemzések azonban egy további kérdést is felvetnek. Mivel Anonymus szerint a *Dentumoger* az ősmagyarok önelnevezése (*per ydionia suum proprium*), ezért első pillantásra arra lehetne gondolni, hogy mindkét elem, vagyis a *Den* és a *+tü* is török jövevény az ősmagyarok nyelvében. Viszont ezt nem támogatják az adatok. Erre a problémára két lehetséges magyarázat adható: (1) Az ősmagyar elit esetleg kétnyelvű (magyar–török) lehetett, és ez magyarázhatja a vegyesnek tűnő **dentü magyar* jelzős szerkezet létrejöttét; vagy (2) mivel a *Den* a Don folyónév török alakja, alaktani és jelentéstani szempontból nincs akadálya annak a feltételezésnek, hogy a *Dentü* eleve egy török melléknévképzős alak volt (vö. a fenti török példákat), amely az ősmagyarokkal kapcsolatban álló nyugati törökök (kabarok?) nyelvében használatos lehetett, és amelyet a kétnyelvű ősmagyar – vagy esetleg a kabar – elit a *moger* (azaz *magyer*) népnévhez kapcsolva a Don menti magyarok megnevezésére alkalmazott. Munkahipotézisként az is felvethető, hogy ez a megnevezés szükségszerűen egy másik (volgai / kaukázusi?) magyar csoporttól való megkülönböztetésre szolgálhatott; így a **dentü magyar* a ‘doni magyar’ elnevezés feltehetően a „nem doni” magyarok létével is számolhat.

A *Dentumoger* problémája nem pusztán etimológiai kérdés és nem szűkíthető le kizárólag etimológiai kérdésekre. A fenti elemzés során ezért jelentéstani, szociolingvisztikai és kontaktusnyelvészeti szempontokat egyaránt figyelembe kellett vennünk. A probléma teljes körű megértéséhez azonban történeti földrajzi szempontok vizsgálata is elengedhetetlen.

4. A *Dentumoger* mint földrajzi név

A *Dentumoger* Anonymus művében nemcsak népnévként, hanem földrajzi névként, sőt Szkítia egyik megnevezéseként is előfordul. Ez egyben arra is utal, hogy a *Dentumoger* névnek a szűkebb, eredeti jelentése mellett egy tágabb földrajzi értelme is kialakult, amely a Kárpátoktól keletre fekvő területeket egészen a Don vidékéig foglalhatta magában. Ez felveti a kérdést, hogy miként válhatott egy eredetileg etnikai megjelölés (azaz *Dentumoger*) előbb országmegnevezéssé, majd földrajzi névvé, végül pedig Szkítia megnevezésévé. Másként fogalmazva: a *népnév* → *országmegnevezés* → *földrajzi név* → *Szkítia* megnevezése jelentésfejlődési láncolat magyarázatra szorul.

A jelenség értelmezéséhez az ellipsis, a metonimikus jelentésátvitel és a történeti földrajzi lokalizáció egymást kiegészítő értelmezési keretei szolgálhatnak alapul. E három szempont segítségével rekonstruálható az a folyamat, amelynek során a *Dentumoger* népnévből előbb földrajzi név, majd országmegnevezés válhatott, végül pedig Szkítia egyik megnevezéseként funkcionálhatott („*Scithia ... , que Dentumoger dicitur, ...*”).

Ez azzal magyarázható, hogy a **dentü magyar* földrajzi névként való használata minden valószínűség szerint valójában egy elliptikus alak, amely eredetileg a **dentü magyar [-föld / -ország]* ‘a doni magyarok földje/ország-a’ (azaz a ‘doni Magyar[ország]’) jelzős szerkezetre vezethető vissza. A jelzett szó **[-föld / -ország]* elmaradásával a szerkezet rövidült és a **dentü magyar* önálló földrajzi névvé válhatott.

Mielőtt a **dentü magyar [-föld / -ország]* jelzős szerkezet elliptikussá vált, a **dentü magyar* mint jelző, fokozatosan átvette az elmaradt főnév (= *-föld / -ország*), vagyis a jelzett szó jelentését és idővel állandósult. Ennek eredményeként a **dentü magyar* nemcsak a ‘doni magyar’, hanem a ‘doni magyarok földje/ország-a’ értelemben is használhatóvá vált. Ezért van az, hogy a **dentü magyar*nek mind a ‘doni magyar’ mind pedig a ‘magyarok lakta terület’ jelentése megjelenik Anonymusnál.

Az elliptikus rövidülés önmagában nem magyarázza meg, miként válhatott a *Dentumoger* egy egész földrajzi térség megnevezésévé. Ebben szerepet játszhatott a metonimikus jelentésátvitel is, amelynek során egy adott népcsoport vagy annak szállásterülete fokozatosan egy nagyobb földrajzi egység megjelölésére kezdett szolgálni. A **dentü magyar [-föld / -ország]* eredetileg Szkítia csupán egy részét jelölhette. A rész-egész elve alapján azonban a rész neve idővel az egészre, vagyis az egész terület megnevezésére is kiterjedhetett. Ennek eredményeként a *Dentumoger* nemcsak a magyarok lakta vidéket, hanem magát Szkítiát is jelölhette. Ennek megfelelően a **dentü magyar [-föld / -ország]*, amely eredetileg Szkítia egy részét jelölhette, a rész-egész jelentéstani kapcsolat alapján idővel magának Szkítiának a megnevezésévé is válhatott (ld. „*Scithia ... , que Dentumoger dicitur, ...*”). Ezt tehát metonimikus jelentéstágulásként vagy jelentésátvitelként kell értelmeznünk.

Az egész folyamatot a következőképpen ábrázolhatjuk:

**dentü magyar* (népnév)

**dentü magyar* (-föld / -ország) (országmegnevezés = a magyarok országa)

Dentumoger (elliptikus alak; országmegnevezés = a magyarok országa)

Dentumoger (rész-egész; földrajzi név)

Dentumoger (= Szkítia)

A fenti folyamatban a népnévből származó jelzős szerkezet (**dentü magyar* [-föld / -ország]) kialakulása szintaktikai folyamatként értelmezhető. Az országmegnevezés elliptikus alakjának kialakulása ellipszissel, a földrajzi névvé válás metonimikus jelentésátvitellel, míg a Szkítia megnevezéséig vezető utolsó lépés a rész-egész elvével magyarázható (azaz: *népnév* → *országmegnevezés* → *földrajzi név* → *Szkítia*).

Tipológiai párhuzamként említhető a *tabgacs* etnonima jelentésfejlődése is. A 4–6. századi sztyeppei (török-mongol) eredetű *tabgacsok* által alapított Északi Wei (Tabgacs) Birodalom nevéből kiindulva a *Tabgacs* név előbb Észak-Kína, majd az ótörök forrásokban egész Kína megnevezésévé vált (*népnév* → *országmegnevezés* → *Észak-Kína* → *Kína*).

Forráskritikai szempontok a *Dentumoger* földrajzi lokalizálásához

A *Dentumoger* földrajzi helyzetének meghatározása nem kizárólag nyelvészeti kérdés, hanem történeti és forráskritikai szempontok figyelembevételét is igényli. Mindazonáltal a név etimológiája, valamint Anonymus földrajzi leírása együttesen fontos támpontokat nyújt a terület hozzávetőleges lokalizálásához.

A *Dentumoger* lokalizációja a szakirodalomban erősen vitatott.⁵⁴ Egyes kutatók a kelet-európai sztyeppe nyugatibb vidékeire, mások a Don környékére, míg megint mások jóval keletebbre, az Urálon túlra helyezik. E jelentős eltérések önmagukban is arra utalnak, hogy a kérdés eldöntése nem pusztán nyelvészeti, hanem történeti és régészeti vizsgálatokat is igényel.

A jelen tanulmány elsősorban nyelvészeti szempontból közelíti meg a kérdést. A név etimológiája önmagában nem elegendő a *Dentumoger* pontos földrajzi meghatározásához, azonban fontos támpontot nyújthat annak hozzávetőleges lokalizálásához. Az etimológiai elemzés eredményeit ezért Anonymus földrajzi leírásával, valamint a korabeli krónikák adataival együtt vizsgálom, amelyek együttesen lehetővé teszik a *Dentumoger* körülbelüli földrajzi körülhatárolását.

(1) Anonymus leírása alapján egyértelműnek látszik, hogy a Don folyó képezte a *Dentumoger* keleti határát („*A tergo autem habet flumen, quod dicitur Tanais...*” – „*Legszélén azonban a Don nevű folyó található...*”, ld. fentebb). Anonymus leírása alapján Szkítia, azaz *Dentumoger*, a Kárpátoktól keletre elterülő Kelet-Európát egészen a Fekete-tenger északi vidékéig foglalja magában (ld. fentebb Anonymus leírását a c) pontban). Ennek a területnek a legszélén pedig – Anonymus megfogalmazása szerint – a Don folyó található.

Ezzel összhangban Harmatta János úgy vélte, hogy Anonymus lényegében a klasszikus görög szerzők Szkítiáját idézi fel, amelynek keleti határát a Tanais (Don) képezte. Harmatta szerint Anonymus ezt a területet azonosította *Dentumoger*rel, vagyis a magyarok őshazájával. Szerinte ez a név Anonymus korabeli magyar orális népi hagyományban annak a területnek és lakóinak a megjelölése volt, ahonnan a magyarok jöttek.⁵⁵ Anonymus egy másik helyen (§ 14) a *Dentumoger*rel azonosított Szkítia kapcsán szintén a Tanais (Don) vizét említi viszonyítási pontként.

(2) Regino prümi apát (845–915) is a Don mellé helyezi a magyarok lakta területet: „*Az Úr megtestesülésének 889. évében a magyarok [...] népe [...] előjött a szkíta területekről és ama mocsarak közül, amelyeket kiáradásával végtelenül kiterjeszt a Don.*”⁵⁶

⁵⁴ *Dentumoger* földrajzi helyzetéről alkotott korábbi elképzeléseket ld. Györffy, 1948, 67–68.

⁵⁵ Harmatta, 1977, 206–207.

⁵⁶ HKÍF 195.

(3) Viterbói Gottfried *Világkrónikájában* (1185) két magyar királyságról esik szó, egy régiről és egy újról. A régít a Meótisz mocsarainak vidékére helyezi, amely valószínűleg a Dontól nyugatabbra és délebbre (a Donyec vidékére és a Don alsó szakaszára?) esik. Talán nem véletlen, hogy amikor Anonymus a Dentumoger területét írja le, megemlíti, hogy ott „*kiterjedt mocsarak*” (*cum paludibus magnis*)⁵⁷ találhatók. Külön figyelmet érdemel, hogy a Dentumoger Don menti lokalizációjával összhangban álló hagyomány nem csupán Anonymusnál jelenik meg. A nála valamivel korábban író Viterboi Gottfried adatai is arra utalnak, hogy e földrajzi elképzelés a 12. század végén már önálló hagyományként is ismert lehetett.

(4) Maga a *dentü magyar* a ‘doni magyar’ elnevezés is – mint nyelvészeti kritérium – világosan a Don menti területre helyezi a magyarok szállásterületét.

(5) Segédkritériumként a magyar nyelv bolgár-török és alán jövevényszavai⁵⁸ – amelyek nyelvföldrajzi szempontból is irányadók –, valamint a sztyeppetörténeti analógiák is erősen támogatják ezt a feltételezést, hiszen a folyók gyakran természetes határként szolgáltak a steppén.

A fenti öt, egymástól független kritérium egybehangzóan a Don vidékére mutat (4. kép). Ezen kritériumok alapján nagyon valószínűnek látszik, hogy *Dentumoger*, a nyugati ősmagyarok szállásterülete, keleti határáként a Don folyó szolgált. Mivel a *Dentumoger* jelentése a ‘doni magyar’ és a ‘doni magyar (szállásterület)’, vagyis a *Don* (*Den*) a jelző, valószínűnek tűnik, hogy a fő szállásterület a Don mentén, illetve a Don folyó nyugati oldalán, mindenképpen a folyó menti területen helyezkedhetett el, különben nem illették volna a ‘doni’ (= *Dentü*) jelzővel.

A *Dentumoger* nyugati határa bizonytalan. E terület birtokbavételének kezdeti szakaszában talán a Donyec képezhette a nyugati határt, mivel a két folyó (Donyec és Don) közti szállásterület a természetes határt alkotó két folyó révén viszonylag biztonságos lehetett.

⁵⁷ SRH I: §1.

⁵⁸ Róna-Tas véleménye szerint a magyar nyelv alán eredetű jövevényszavai (pl. asszony) az Azovi-tenger (Meotisz) térségében kerülhettek a magyarság nyelvébe, ami nyelvföldrajzi szempontból is a Don–Meotisz-vidék jelentőségére utal (Róna-Tas, 1996, 258).

4. kép. Dentumoger feltételezett kiterjedése az Anonymusnál (§ 5) fennmaradt földrajzi hagyomány, valamint Regino és Viterboi Gottfried adatai alapján⁵⁹

Kézai *Dentia* és *Mogoria* alakjai

Ami a Kézainál felbukkanó *Dentia* és *Mogoria* alakokat illeti, valószínűnek tűnik, hogy ezek a *Dentumoger* torzulásának, illetve Kézai értelmezésének eredményei. Ha ez valóban így van, akkor a sok vita tárgyát képező *Dentia* alak nyelvészeti szempontból jól magyarázható, amennyiben a *Dentia* alakot a *Dentü* elem Kézai által ellatinosított változatának tekintjük.

A *Dentia* és *Mogoria* alakok értelmezése szorosan összefügg a Szkítia három tartományáról szóló krónikahagyománnyal. Szabados György azonban Kuun Géza nyomán a krónikahagyomány háromosztatú *Szkítia*-képét történeti hagyományként értelmezi.⁶⁰ Felfogása szerint a krónikákban sze-

⁵⁹ A térkép a Wikimedia Commons „Donrivermap_hu.svg” alaptérképének módosított változata (színezés és kisebb szerkesztések a szerzőtől). Forrás: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Donrivermap_hu.svg.

⁶⁰ Szabados, 2013, 9–10; 2017, 14; 2022, 118.

replő *Barsacia/Bascardia*, *Dentia* és *Mogoria* eredetileg három különálló területet jelöltek, amelyek közül *Dentia* a Don menti magyarok földjével azonosítható, *Mogoria* pedig a Kaukázus előterében fekvő magyar szállás-területet jelölhette. Szerinte e három területi név közül az utóbbi kettő Anonymusnál összevonva, *Dentumogyer* alakban maradt fenn (azaz *Dentia* + *Mogoria* → *Dentumoger*). Szabados szerint a hármas felosztás nem késői konstrukció, hanem az ősi hagyomány egyik eleme lehetett. Megjegyzendő, hogy Szabados értelmezése nem etimológiai, hanem elsősorban történeti és történeti földrajzi jellegű.

A kérdés megítélésében nincs egyetértés: míg Kuun Géza⁶¹ nyomán Bendefy László⁶² és Szabados György a krónikahagyomány hármas felosztását tekintik elsődlegesnek, addig Gombocz Zoltán⁶³ Anonymus kettős felosztásának elsőbbsége mellett érvelt. E kérdéskör részletes tárgyalása azonban nem célja jelen tanulmánynak, mivel elsősorban történeti és történeti földrajzi problémákat vet fel.

***Dentumoger* és *Hetumoger* viszonya**

A *Dentumoger* biztosan nem azonos a szintén Anonymusnál található *Hetumoger*rel, azaz ‘hétmagyar’-ral, mint azt többen feltételezik.⁶⁴ Véleményem szerint nincs közük egymáshoz, viszont szemben az eddigi olvasatokkal, úgy gondolom, hogy ezt nem *hetumogyer*nek, hanem *hetümagyer*nek (vagyis *hetü magyar*nek) kell olvasni az ómagyarban és **hetü madzser*nek az ósmagyarban, mivel a második elem azonos a *Dentumoger* második, *-moger* elemével.

Összegzés

Jelen tanulmányban a *Dentumoger* elnevezéshez egy új nyelvészeti értelmezést javasoltam. Véleményem szerint a név eredetileg egy török–magyar kontaktuskörnyezetben létrejött **dentü magyar* szerkezetre vezethető vissza, amelynek eredeti jelentése a **‘doni magyar’* lehetett. A *dentü* elem ebben az

⁶¹ Kuun, 1895, 132–133.

⁶² Bendefy, 1945, 72–75.

⁶³ Gombocz, 1917, 147–148.

⁶⁴ Bóna, 1993, 15; Róna-Tas, 1996, 267; Sudár, 2020, 214.

értelmezésben nem magyar kicsinyítő képzős alak, hanem a török *Den* ‘Don’ folyónévhez járuló szintén török eredetű *+tu* / *+tű* melléknévképző származéka.

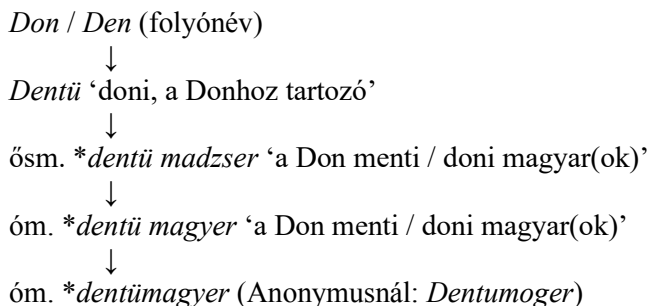
Az elemzés során amellet érveltem, hogy a korábban javasolt magyarázatok jelentős része alaktani, jelentéstani vagy szintaktikai nehézségekbe ütközik. A javasolt új értelmezés ezzel szemben összhangban áll a török nyelvekből ismert képzési mintákkal, valamint olyan történeti párhuzamokkal, mint a *szoltu*, *nogajtu* vagy *Quduqti*, *Teräkti*, *Sarimsaqti* típusú alakok.

A tanulmány továbbá kísérletet tett annak bemutatására, hogy a *Dentumoger* miként válhatott népnévből földrajzi névvé, majd Szkítia egyik megnevezésévé. E folyamat az ellipszis, a metonimikus jelentésátvitel és a rész-egész (*pars pro toto*) viszony együttes figyelembevételével magyarázható.

A forráskritikai vizsgálat alapján a *Dentumoger* földrajzi lokalizációja is valószínűsíthető. Anonymus leírása, Regino tudósítása, Viterboi Gottfried adatai, a név etimológiája, valamint a nyelvföldrajzi és sztyeppetörténeti szempontok egyaránt arra utalnak, hogy a *Dentumoger* a Don vidékével, közelebbről a Don nyugati oldalán fekvő magyar szállásterülettel hozható kapcsolatba.

Végezetül a Kézainál előforduló *Dentia* és *Mogoria* alakokat, valamint a *hetumoger* elnevezést is a *Dentumoger* problémakörével összefüggésben vizsgáltam. Bár e kérdések részben további kutatást igényelnek, a bemutatott adatok arra utalnak, hogy a korai magyar névanyag több eleme eddig kevésbé figyelembe vett török nyelvi összefüggések fényében újraértelmezhető.

A tanulmányban bemutatott nyelvészeti, jelentéstani, szintaktikai és történeti érvek alapján az Anonymusnál adatolt *Dentumoger* alak kialakulása és fejlődése a következőképpen rekonstruálható:

Rövidítések

ősm. ősmagyar

óm. ómagyar

Irodalom

Források

SRH I = Szentpétery, E. (Szerk.) (1937–1938). *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, Vol. I–II. Budapestini.

HKÍF = Kristó Gy. (Szerk.) (1995). *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged.

Aydemir, H. (2021). *Türk tarihinin kaynakları olarak eski Türk boy adları: Köken-bilgisel bir inceleme*, Cilt 1. Çanakkale.

Bárcezi, G. (1958). *A magyar szókincs eredete*. Második, bővített kiadás. Budapest.

Bendefy, L. (1945). Anonymus és Kézay Simon mester Scythiája. Bendefy L., *A magyarság és Középkélet*. Budapest, 61–112.

Benkő, L. (1984). A magyarság honfoglalás előtti történetéhez: Leved és Etelköz kapcsán. *Magyar Nyelv* 80, 389–419.

Bényei, Á. (2010). *Helynévképzés a magyarban*. Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem.

Bóna, I. (1993). Attila: Valóság és mitikus torzkép. *Rubicon* 6, 4–22.

Dánkovszky, G. A. (1825). *Hungarae gentis avitum cognomen, origo genuina, sedesque priscae ducentibus Graecis scriptoribus coaevae detectae*. Posonii.

Gombocz, Z. (1917). A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány (I.). *Nyelvtudományi Közlemények* 45, 129–194.

Gombocz, Z. – Melich, J. (1914–1930). *Magyar etymologiai szótár*. Budapest.

Györffy, Gy. (1948). *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Budapest.

Harmatta, J. (1977). Anonymus a magyarok kijöveteléről. *Antik Tanulmányok* 24, 206–230.

Hunfalvy, P. (1876). *Magyarország ethnographiája*. Budapest.

- Juhász, D. (1991). Dentümgöyer. Hajdú, M. – Kiss, J. (Szerk.), *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest, 300–303.
- Komar, O. (2018). *A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei – Istoriâ i arheologiâ drevnih mad'âr v êpohu migracii*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 11 – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5 – Ómultunk Tára 14. Budapest.
- Kuun, G. (1895). *Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima*, Vol. II. Claudiopoli.
- Ligeti L. (1986). *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest.
- Menges, K. H. (1995). *The Turkic languages and peoples: An introduction to Turkic studies* (2nd rev. ed.). Wiesbaden.
- Moór, E. (1948). Fenyőneveinkhez. *Magyar Nyelv* 44, 62–63.
- Németh, Gy. (1921). On ogur, hét magyar, Dentümgöyer. *Magyar Nyelv* 17, 205–207.
- Németh, Gy. (1933). Dentümgöyer. *Liber semisaecularis Societatis Fenno-Ugricae. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia* 67, 290–295.
- Pais, D. (1922). Régi személyneveink jelentéstana. *Magyar Nyelv* 18, 93–100.
- Pais, D. (1948). Dentumoger. *Magyar Nyelv* 44, 63–64.
- Poppe, N. (1964). *Grammar of written Mongolian*. Wiesbaden.
- Rady, M. – Veszprémy, L. (Ford. és szerk.) (2010). *Anonymus, notary of King Béla. The Deeds of the Hungarians, Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament about the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tartars*. Central European Medieval Texts 5. Budapest–New York.
- Róna-Tas, A. (1996). *A honfoglaló magyar nép*. Budapest.
- Sándor, K. (2012). Anonymus rejtvénye: Dentumoger és hétmagyar. *Nyelv és Tudomány* 2012 szeptember 19; <https://www.nyest.hu/hirek/dentu-moger-es-hetmagyar> (utolsó elérés: 2024.11.18)
- Sudár, B. (2020). Hétország. Egy rejtélyes ország a 10. századi Kaukázusban. *Történelmi Szemle* 62(2), 213–221.
- Szabados, Gy. (2013). Egy steppe-állam Európa közepén. Magyar Nagyfejedelemség. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből* 6–7, 119–150.

- Szabados, Gy. (2013a). Állam és ethnosz a IX–X. századi magyar történelemben. *Acta Historica* 137, 3–21.
- Szabados, Gy. (2017). Szkítia három tartományáról: Dentia, Mogoria és Barsacia. *Valóság* 60(9), 12–21.
- Szabados, Gy. (2022). „Magyar” – személyek, helyek és közösségek neve. Hoppál, B. – Szabados, Gy. (szerk.), *Mítosz és történelem II. Tanulmányok Hoppál Mihály 80. Születésnapjára I.* Budapest, 107–123.
- Türk, A. (2024). New results and ideas of the archaeological research on Early Hungarian history in the Eurasian context. *Povolžskáâ arheologiâ* 1(47), 234–247.
- Veszprémy, L. (2004). Anonymus: A magyarok cselekedetei. Benda, Gy. – Bertényi, I. – Pótó, J. (Sorozatszerk.), *Anonymus: A magyarok cselekedetei – Kézai Simon: A magyarok cselekedetei.* Budapest, 7–81.

***Dentumoger* adına ilişkin dilbilimsel açıklamalar Genişletilmiş özet**

Bir Macar kronikçisi ve saray kâtibi olan Anonymus’un (13. yüzyıl) Latince kaleme aldığı *Gesta Hungarorum* adlı eserinde, Eski Macarların adı, Macar ülkesi ve İskit-ya’nın diğer bir adlandırması olarak kullanılan *Dentumoger* adı yer almaktadır. Bu çalışma, yapısı ve anlamı bugüne kadar hâlâ tam anlaşılamayan bu adı dilbilimsel açıdan açıklamayı amaçlamaktadır. Macar tarih yazımında ve filoloji alanyazımında uzun süredir tartışılan bu adın kökenbilgisi konusunda bugüne kadar çeşitli açıklamalar ileri sürülmüş olmakla birlikte, önerilen kökenbilgisi açıklamalarının önemli bir kısmı biçimbilimsel, anlambilimsel, sözdizimsel ve hatta sesbilimsel bakımından çeşitli sorunlar içermektedir. Çalışmanın temel amacı, *Dentumoger* adını ve bunun *Dentu+* ögesini tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilim yöntemleri ışığında yeniden yorumlamak ve bu yorumun erken Macar tarihine ilişkin sonuçlarını tartışmaktır.

Çalışmada öncelikle *Dentumoger* adına ilişkin başlıca görüşler eleştirel olarak gözden geçirilmiştir. Özellikle *Dentu+* ögesini *Donets* (*Donyec*) nehriyle, Macarca *+t(u)* küçültme ekiyle veya genel olarak Macarca temelinde açıklamaya çalışan yorumların, Macarcadaki niteleme yapıları (öbekleri) bakımından – öncelikle biçimbilimsel, anlambilimsel ve sözdizimsel bakımdan – önemli sorunlar içerdiği gösterilmiştir. Nitekim bu açıklamaların ortak ve temel sorunu, *Dentu+* ögesinin bir halk veya boy adı (*moger* ‘Macar’) önünde sıfat görevi üstlenmesini Macarcanın biçimbilimsel, anlambilimsel ve sözdizimsel yapısı bakımından yeterince açıklayamamalarıdır.

Çalışmada buna karşılık, *Dentu+* ögesinin tarihi ve bazı günümüz Türk dillerinde yaygın olarak görülen *+DX* (*+dı/+di*, *+du/+dū*, *+tu/+tū*) sıfat yapım ekiyle açıklanabileceği ileri sürülmektedir. Bu ek, Genel Türkçede bir yer, topluluk veya nesneyle aidiyet ya da ilişki bildiren sıfatlar türetmektedir. Bu çerçevede *Den+tū* > *Dentū* biçimi bu çalışmada, ‘Don’a ait, Donlu, Don boyundaki’ anlamında yorumlanmaktadır. Böylece *Dentumoger* adının temelinde yer alan yapının, Eski Türkçe niteleme yapılarına uygun olarak, muhtemelen iki dilli (Macarca-Türkçe) Macar yönetici ve seçkinleri – veya belki de Macarlara asimile olan Kabarlar – tarafından kullanılan Ana Macarca **Dentū Macer* ‘Don Macarları (Don boyundaki Macarlar)’ biçiminden geliştiği öne sürülmektedir (**Dentū Macer* > **Dentū Magyar* → Latince *Dentumoger*).

Çalışmada bu çözüm yalnızca kökenbilgisel bir öneri olarak sunulmamış, aynı zamanda çeşitli dilbilimsel ve adbilimsel örneklerle de desteklenmiştir. Türk dillerindeki tarihsel *+DX* sıfat yapım ekinin kullanımına ilişkin örnekler değerlendirilmiş (*Soltu*, *Nogaytu*); ayrıca Çağdaş Uygurcada ve diğer Türk dillerinde görülen yer adlarıyla (*Quduqti*, *Teräkti*, *Sarimsaqti*) karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu veriler, *Dentu+* (< *Den+tū*) biçiminin Türkçe içerisinde biçimbilimsel, anlambilimsel ve sözdizimsel bakımdan tamamen olağan ve üretken bir türetme modeliyle açıklanabileceğini göstermektedir.

Çalışmanın bir diğer önemli sonucu, *Dentumoger* adının şimdiye kadar tatmin edici biçimde açıklanamayan farklı anlamlarının ortaya çıkışının sözdizimsel ve anlambilimsel açıdan açıklanmasıdır. Bu durum, başlangıçta etnik kökenli bir adlandırma olan yapının (yani: **Dentū Magyar* ‘Don Macarları’) nasıl olup da önce bir ülke adına, ardından bir coğrafi bölgenin adına ve nihayet İskitya’nın diğer bir adlandırmasına dönüşebildiği sorusunu gündeme getirmektedir. Çalışmada bu anlam gelişimi zinciri, sözdizimsel ve anlambilimsel eksilti (ellipsis) ve anlam aktarımı kavramları çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre, **Dentū Magyar* (‘Don Macarları’) biçiminin ülke ve coğrafi ad olarak kullanımı aslında eksiltili bir yapıya dayanmaktadır. Söz konusu yapı başlangıçta muhtemelen **Dentū Magyar [-föld]* (‘Don Macarları toprakları’) veya **Dentū Magyar [-ország]* (‘Don Macarları ülkesi’) biçimindeki bir adlandırmadan türemiştir. Zamanla bu sıfat tamlamasındaki tamlanan (**[föld]* / **[ország]*) en az çaba yasası gereği düşmüş, buna karşılık tamlayan (yani **Dentū Magyar*) tamlananın da anlamını üstlenerek anlam genişlemesine uğramıştır. Bunun sonucunda başlangıçta yalnızca etnik bir adlandırma, yani Eski Macarların adı olarak kullanılan **Dentū Magyar*, eksilti yoluyla aynı zamanda **‘Don Macarlarının ülkesi’* anlamını da kazanmıştır. Başka bir ifadeyle burada eksiltiye bağlı bir anlam aktarımı, bunun sonucunda da bir anlam genişlemesi gerçekleşmiştir. Böylece *Dentumoger* adı önce ülke adı, daha sonra ise parçabütün (*pars-pro-toto*) anlam ilişkisi yoluyla daha geniş bir coğrafi bölgenin, yani parçası olduğu İskitya’nın diğer bir adlandırması hâline de gelmiştir (özetle: *Coğrafi kökenli etnik*

adlandırma → *ülke adı* → *coğrafi ad* → *İskitya*). Bu gelişim süreci ve buna karşılık gelen öbek yapısı sözdizimsel açıdan şu şekilde modellenebilir:

Magyer → [[*Dentü*] *Magyer*] → [[[*Dentü*] *Magyer*] *ország*] → *Dentümagyer*
→ *Dentumoger*⁶⁵

Dilbilimsel değerlendirmelerin yanı sıra Anonymus, Regino Prumiensis ve Gottfried von Viterbo gibi Orta Çağ kaynaklarının tanıklıkları da göz önünde bulundurulmuştur. Bu kaynakların birlikte değerlendirilmesi sonucunda *Dentumoger*'in doğu sınırının Don nehriyle ilişkili olduğu ve adın tarihî coğrafya bakımından da Don'un batı kıyısındaki veya batısındaki bir bölgeye işaret ettiği sonucuna varılmıştır (Gör. 4). Bununla birlikte çalışmanın temel ağırlık noktası tarihî coğrafya değil, söz konusu yorumun dilbilimsel temelleridir.

Sonuç olarak çalışma, Anonymus'taki (13. yüzyıl başı) *Dentumoger* (= *Dentümagyer*) adının şimdiye kadar yeterince dikkate alınmamış Ana Türkçe veya Eski Türkçe dilbilgisel özellikler ışığında yeniden yorumlanabileceğini göstermektedir. Çalışmada önerilen açıklama hem biçimbilimsel hem anlambilimsel hem de sözdizimsel bakımdan daha tutarlı bir model sunması yanında, söz konusu adın tarihsel kullanım biçimleriyle de uyumlu görünmektedir. Bu nedenle *Dentumoger* adının Türkçe kökenli bir sıfat tamlamasından geliştiği yönündeki yorumun, başta *Dentumoger* adının kökenbilgisi olmak üzere, Macar anayurdu, erken Macar tarihi ve tarihî coğrafyası üzerine yürütülen tartışmalara yeni bir bakış açısı sağlayabileceğini düşünüyorum.

⁶⁵ Şema tarihsel ses değişimlerinin ve kökenbilimsel ayrıntıların yeniden kurgulanmasını değil, öbek yapısının soyut sözdizimsel gösterimini amaçlamaktadır; bu nedenle tarihsel biçimler sadeleştirilmiştir.

